

তথ্য হৈছে আধুনিক বিশ্বৰ প্ৰাণ, যিয়ে উদ্ভাৱন, সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ আৰু মানৱ প্ৰচেষ্টাৰ প্ৰতিটো দিশতে অগ্ৰগতিৰ সূচনা কৰে। ইয়াত তথ্য, জ্ঞান আৰু অন্তৰ্দৃষ্টি সামৰি লোৱা হৈছে যিয়ে আমাক আমাৰ জটিল আৰু আন্তঃসংযোগী সমাজখনক বুজিবলৈ, যোগাযোগ কৰিবলৈ আৰু নেভিগেট কৰিবলৈ সক্ষম কৰে।

তথ্যৰ সংজ্ঞা: ‘তথ্য, শব্দটোৰ সঠিক সংজ্ঞা দিয়াটো কঠিন যদিও ইয়াৰ ধৰ্ম আৰু প্ৰভাৱ জীৱনৰ সকলো স্তৰতে দেখা যায়। তথ্যৰ ব্যৱহাৰে ইয়াক বেলেগ বেলেগ নামকৰণ কৰিছে। এই শব্দটোৰ অভিধানৰ অৰ্থ ‘জ্ঞান’ ‘বুদ্ধিমত্তা’ ‘এটা তথ্য’ ‘তথ্য’ ‘এটা বাৰ্তা’ ‘এটা সংকেত’ যিটো যোগাযোগৰ কাৰ্য্য বা প্ৰক্ৰিয়াৰ দ্বাৰা প্ৰেৰণ কৰা হয়।

“তথ্য হৈছে যোগাযোগ কৰিব পৰাকৈ বুজিব পৰা ৰূপত তথ্যৰ একগ্ৰীকৰণ। ই যিকোনো ফৰ্মেটৰ বিষয়বস্তুৰ পৰা আৰম্ভ কৰি – কাগজত লিখা বা ছপা কৰা, ইলেক্ট্ৰনিক ডাটাবেছত সংৰক্ষণ কৰা, ইন্টাৰনেটত সংগ্ৰহ কৰা আদি –এটা সংস্থাৰ কৰ্মচাৰীৰ ব্যক্তিগত জ্ঞানলৈকে হ’ব পাৰে।” – হেৰ’ডছ লাইব্ৰেৰিয়ানৰ শব্দকোষ আৰু ৰেফাৰেন্স বুক।

“তথ্যসমূহ (data) সম্ভাৱ্য তথ্য (information) কিন্তু যেতিয়া তথ্যসমূহ (data) প্ৰকৃততে ব্যৱহাৰ কৰা হয় তেতিয়া ইয়াক তথ্য (information) বুলি কোৱা হয়।” – ডেভিছ এণ্ড জনছন।

তথ্যৰ ধৰ্ম/প্ৰকৃতি (Properties/Nature of Information)

মানৱ জীৱনৰ মৌলিক দিশৰ অন্যতম শ্ৰেষ্ঠ দিশ হৈছে তথ্য। বৰ্তমান পৃথিৱীত তথ্যক গৱেষণাৰ প্ৰাণ তেজ বুলি গণ্য কৰা হয়। দৃষ্টিকোণৰ পৰা তথ্যৰ কিছুমান মৌলিক প্ৰকৃতি আছে যিবোৰ তলত বৰ্ণনা কৰা হৈছে:

- **তথ্যক পণ্য হিচাপে:** অন্যান্য সামগ্ৰীৰ দৰে তথ্যকো মানুহৰ কল্যাণৰ বাবে পণ্য হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰা হয়, যেনে- গৱেষণাৰ উদ্দেশ্যে, প্ৰযুক্তিগত বিকাশৰ বৰ্ধন, পৰিসংখ্যাগত উদ্দেশ্যে যিবোৰ চৰকাৰে বেছিভাগেই ব্যৱহাৰ কৰে ইত্যাদি।
- **তথ্যৰ মৌলিক উৎস হিচাপে তথ্য:** তথ্য প্ৰক্ৰিয়াকৰণ ব্যৱস্থাৰ পৰা তথ্য সৃষ্টি কৰা হয় গতিকে যিকোনো তথ্যৰ ভিত্তি হৈছে তথ্য।
- **বাৰ্তা হিচাপে তথ্য:** তথ্যই বাতৰি আৰু বাৰ্তা বহন কৰে যাৰ দ্বাৰা ই তথ্য বিচৰাসকলৰ দাবী পূৰণ কৰিবলৈ সক্ষম হয়।
- **তথ্য/পৰ্যবেক্ষণ/ঘটনা হিচাপে তথ্য:** প্ৰতিটো তথ্যই যিকোনো পৰিঘটনাৰ তথ্য। এইদৰে ই ব্যৱহাৰকাৰীৰ প্ৰয়োজনীয়তা পূৰণ কৰে।
- **যোগাযোগ হিচাপে তথ্য:** যিকোনো তথ্যই যোগাযোগৰ ভিত্তি। তথ্য হ’বলৈ হ’লে ইয়াৰ যোগাযোগ শক্তি থাকিব লাগে।
- **ক্ষমতা বা শক্তি হিচাপে তথ্য:** তথ্যক শক্তিৰ সৈতে তুলনা কৰা হয় যিটো যিকোনো বেয়া প্ৰভাৱ হ্ৰাস কৰিবলৈ ব্যৱহাৰ কৰা হয় বা প্ৰতিটো গন্তব্যস্থানত উপনীত হোৱা/প্ৰাপ্তিৰ লগতে দেশৰ জটিল মুহূৰ্তৰ সময়ত সিদ্ধান্ত লোৱাৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰা হয়।

• **সম্পদ হিচাপে তথ্য:** অন্যান্য সম্পত্তিৰ দৰে তথ্যকো ব্যক্তি আৰু সামাজিক জীৱনৰ গুণ হিচাপে গণ্য কৰা হয়। তথ্যই প্ৰতিটো উন্নয়নত যিদৰে ব্যৱহাৰ কৰি আছে, সেইদৰে সম্পদ হিচাপে ক'ব নোৱাৰিলেও ইয়াক সম্পদ হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰা হয় ।

• **প্ৰক্ৰিয়াকৃত তথ্য হিচাপে:** তথ্য হৈছে কেঁচামাল আৰু ইয়াক সম্ভাৱ্য ফলাফল পাবলৈ পদ্ধতিগতভাৱে গঠন কৰা হয়, অৰ্থাৎ প্ৰক্ৰিয়াকৃত তথ্য (data) হিচাপে তথ্য (information) কোৱা হয় ।

তথ্যৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ (Characteristics of Information)

তথ্যৰ পাঁচটা বৈশিষ্ট্য হ'ল সঠিকতা, সম্পূৰ্ণতা, সামঞ্জস্যতা, স্বকীয়তা আৰু সময়োপযোগীতা। পুথিভঁৰাল বিজ্ঞানৰ প্ৰেক্ষাপটত তথ্যৰ এই পাঁচটা বৈশিষ্ট্যৰ বিশেষ গুৰুত্ব আছে, কিয়নো ইয়াৰ দ্বাৰা পুথিভঁৰাল কৰ্মীসকলক তেওঁলোকে আহৰণ কৰা, সংগঠিত কৰা আৰু পুথিভঁৰাল ব্যৱহাৰকাৰীসকলক প্ৰদান কৰা তথ্যসমূহে গুণগত মান আৰু উপযোগিতাৰ কিছুমান নিৰ্দিষ্ট মানদণ্ড পূৰণ কৰাটো নিশ্চিত কৰাত সহায় কৰে। এই বৈশিষ্ট্যসমূহ পুথিভঁৰাল বিজ্ঞানৰ ক্ষেত্ৰত কেনেদৰে প্ৰযোজ্য তাৰ চমু আভাস ইয়াত দিয়া হ'ল:

১) সঠিকতা (Accuracy): লাইব্ৰেৰিয়ানসকলে নিশ্চিত কৰিব লাগিব যে তেওঁলোকে লাইব্ৰেৰী ব্যৱহাৰকাৰীসকলক প্ৰদান কৰা তথ্যসমূহ সঠিক, নিৰ্ভৰযোগ্য আৰু ভুল বা পক্ষপাতিস্বমুক্ত। ইয়াৰ বাবে উৎসসমূহৰ বিশ্বাসযোগ্যতাৰ বাবে মূল্যায়ন কৰা, একাধিক উৎসৰ জৰিয়তে তথ্য পৰীক্ষা কৰা, আৰু প্ৰয়োজন অনুসৰি ভুল বা ভুল তথ্য শুধৰোৱা কামজড়িত থাকিব পাৰে।

২) সম্পূৰ্ণতা (Completeness): লাইব্ৰেৰিয়ানসকলে পুথিভঁৰাল ব্যৱহাৰকাৰীসকলক সম্পূৰ্ণ তথ্য প্ৰদান কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে, য'ত কোনো এটা বিষয়ৰ সৈতে জড়িত সকলো প্ৰাসংগিক তথ্য, বিৱৰণ আৰু প্ৰসংগ অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হয়। ইয়াৰ লগত তথ্যসমূহ এনেদৰে সংগঠিত কৰাটো জড়িত হ'ব পাৰে যাতে বুজা আৰু প্ৰৱেশৰ সুবিধা হয়, আৰু বিভিন্ন সম্পদ আৰু দৃষ্টিভঙ্গীৰ প্ৰৱেশ প্ৰদান কৰা হয়।

৩) সামঞ্জস্যতা (Consistency): লাইব্ৰেৰিয়ানসকলে নিশ্চিত কৰিব লাগিব যে তেওঁলোকে প্ৰদান কৰা তথ্যসমূহ একে বিষয়ৰ অন্যান্য উৎসৰ সৈতে সামঞ্জস্যপূৰ্ণ। ইয়াৰ লগত উৎসসমূহৰ নিৰ্ভৰযোগ্যতা আৰু সামঞ্জস্যতাৰ বাবে মূল্যায়ন কৰা জড়িত হ'ব পাৰে, আৰু তথ্যসমূহ এনেদৰে সংগঠিত কৰা যিয়ে ব্যৱহাৰকাৰীসকলক বিভিন্ন উৎসসমূহৰ মাজত সংযোগ আৰু তুলনা কৰিবলৈ অনুমতি দিয়ে।

৪) স্বকীয়তা (Uniqueness): লাইব্ৰেৰিয়ানসকলে অনন্য আৰু স্বতন্ত্ৰ তথ্যক মূল্য দিয়ে, কিয়নো ই কোনো এটা বিষয়ৰ ওপৰত নতুন অন্তৰ্দৃষ্টি আৰু দৃষ্টিভঙ্গী প্ৰদান কৰিব পাৰে। ইয়াৰ লগত বিৰল বা অনন্য সামগ্ৰী আহৰণ আৰু সংৰক্ষণ কৰা, আৰু বিশেষ বা নিৰ্দিষ্ট সম্পদৰ সুবিধা প্ৰদান কৰাটো জড়িত হ'ব পাৰে।

৫) সময়োপযোগীতা (Timeliness) : লাইব্ৰেৰিয়ানসকলে বৰ্তমান আৰু শেহতীয়া তথ্য প্ৰদানৰ লগতে প্ৰসংগ আৰু দৃষ্টিভঙ্গী প্ৰদান কৰা ঐতিহাসিক তথ্য প্ৰদান কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে। ইয়াৰ লগত সময়মতে সামগ্ৰী আহৰণ আৰু সংগঠিত কৰা, আৰু বৰ্তমান আৰু ঐতিহাসিক সম্পদৰ সুবিধা প্ৰদান কৰাটো জড়িত থাকিব পাৰে।

এইটো স্পষ্ট যে তথ্য হৈছে আমাৰ জীৱনৰ প্ৰতিটো দিশতে বিয়পি পৰা এক বহুমুখী আৰু অপৰিহাৰ্য সম্পদ। ই বিভিন্ন ৰূপত যেনে তথ্য (facts), তথ্য (data), জ্ঞান, আৰু অন্তৰ্দৃষ্টিৰ দৰে আহে আৰু ইয়াৰ গতিশীল প্ৰকৃতি, প্ৰসংগভিত্তিক প্ৰাসংগিকতা আৰু ৰূপান্তৰৰ সম্ভাৱনা আদি অনন্য বৈশিষ্ট্যৰ অধিকাৰী। তথ্যৰ পৰিমাণসমূহে ইয়াৰ সঠিকতা, নিৰ্ভৰযোগ্যতা আৰু অভিজ্ঞতাকে ধৰি ইয়াৰ মূল্য আৰু উপযোগিতা নিৰ্ণয় কৰাত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। প্ৰযুক্তিৰ উন্নতি অব্যাহত থকাৰ লগে লগে আৰু তথ্যৰ ওপৰত আমাৰ নিৰ্ভৰশীলতা বৃদ্ধি পোৱাৰ লগে লগে এই বিশাল পৰিৱেশটোক বিবেচনা, সমালোচনাত্মক চিন্তাধাৰা আৰু নৈতিক বিবেচনাৰে নেভিগেট কৰাটো অতি প্ৰয়োজনীয় হৈ পৰে। তথ্যৰ শক্তিক দায়িত্বশীলভাৱে ব্যৱহাৰ কৰি আৰু ইয়াৰ সম্ভাৱনাক লাভৱান কৰি আমি প্ৰগতি, উদ্ভাৱন আৰু আমাৰ বিশ্ব সমাজৰ উন্নতিৰ বাবে অভূতপূৰ্ব সুযোগ মুকলি কৰিব পাৰো।

তথ্যৰ প্ৰকাৰ (Types of Information)

তথ্যৰ বিভিন্ন প্ৰকাৰ আছে। ডেভিড বি হাৰ্টজ আৰু এলবাৰ্ট বি বুৱেনষ্টেইনে (২০১৪) ছয় ধৰণৰ তথ্য চিনাক্ত কৰিছে।

- ধাৰণাগত তথ্য।
- অভিজ্ঞতাভিত্তিক তথ্য।
- পদ্ধতিগত তথ্য।
- উদ্দীপক তথ্য।
- নীতিগত তথ্য:
- নিৰ্দেশনামূলক তথ্য/বৰ্ণনাত্মক তথ্য

১) ধাৰণাগত তথ্য (Conceptual information): ধাৰণাগত তথ্যই বিমূৰ্ত বা তাত্ত্বিক ধাৰণা, ধাৰণা বা নীতিৰ সৈতে জড়িত তথ্যক বুজায়। নিৰ্দিষ্ট উদাহৰণ বা দৃষ্টান্তৰ সৈতে সম্পৰ্কহীন বহল ধাৰণা বা ধাৰণাসমূহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিবলৈ ইয়াক প্ৰায়ে শৈক্ষিক বা দাৰ্শনিক প্ৰেক্ষাপটত ব্যৱহাৰ কৰা হয়। ধাৰণাগত তথ্যৰ উদাহৰণ হ'ব পাৰে মনোবিজ্ঞানৰ তত্ত্ব, দাৰ্শনিক ধাৰণা যেনে ন্যায় বা নৈতিকতা, বা গাণিতিক ধাৰণা যেনে কেলকুলাছ বা সম্ভাৱনা তত্ত্ব।

২) অভিজ্ঞতাভিত্তিক তথ্য (Empirical information): অভিজ্ঞতাভিত্তিক তথ্য পৰ্যবেক্ষণ, পৰীক্ষা-নিৰীক্ষা বা প্ৰত্যক্ষ অভিজ্ঞতাৰ পৰা আহৰণ কৰা হয়। ইয়াক বস্তুনিষ্ঠ আৰু পদ্ধতিগত পদ্ধতিৰে জুখি বা পৰীক্ষা কৰিব পৰা তথ্যৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি তৈয়াৰ কৰা হয়। অভিজ্ঞতাভিত্তিক তথ্যৰ উদাহৰণ হ'ব পাৰে ক্লিনিকেল ট্ৰায়েলৰ ফলাফল, জলবায়ু পৰিৱৰ্তনৰ প্ৰভাৱৰ তথ্য বা প্ৰাণীৰ আচৰণৰ পৰ্যবেক্ষণ।

৩) পদ্ধতিগত তথ্য (Procedural Information): প্ৰক্ৰিয়াগত তথ্যই এনে তথ্যক বুজায় যিয়ে এটা কাম কেনেকৈ সম্পন্ন কৰিব লাগে বা এটা প্ৰক্ৰিয়া সম্পূৰ্ণ কৰিব লাগে তাৰ নিৰ্দেশনাবা পদক্ষেপ প্ৰদান কৰে। ইয়াক প্ৰায়ে হাতৰ দ্বাৰা, গাইড বা প্ৰামাণিক অপাৰেটিং পদ্ধতি (SOP) হিচাপে উপস্থাপন কৰা হয়। পদ্ধতিগত তথ্যৰ উদাহৰণ হ'ব পাৰে যন্ত্ৰপাতি চলোৱাৰ নিৰ্দেশনা, ঔষধ প্ৰদানৰ বাবে নিৰ্দেশনা, বা চিকিৎসা পদ্ধতি সম্পন্ন কৰাৰ বাবে গাইড।

৪) উদ্দীপক তথ্য (Stimulatory Information): উদ্দীপক তথ্যই দৰ্শকৰ পৰা কোনো প্ৰতিক্ৰিয়া বা সঁহাৰিৰ উত্তেজনা বা উদ্দীপিত কৰাৰ উদ্দেশ্যে কৰা তথ্যক বুজায়। এই ধৰণৰ তথ্য প্ৰায়ে বিজ্ঞাপন, বিপণন বা

জনসংযোগ অভিযানত ব্যৱহাৰ কৰা হয়, য'ত লক্ষ্য হ'ল দৰ্শকৰ দৃষ্টি আকৰ্ষণ কৰা আৰু তেওঁলোকক পদক্ষেপ ল'বলৈ উৎসাহিত কৰা।

৫) নীতিগত তথ্য (Policy Information): নীতিগত তথ্যই ব্যক্তি, সংস্থা আৰু সামগ্ৰিকভাৱে সমাজক প্ৰভাৱিত কৰা চৰকাৰী নীতি, আইন, নিয়ম আৰু নিৰ্দেশনাৰ সৈতে জড়িত তথ্যক বুজায়। ইয়াত নীতিৰ লক্ষ্য, প্ৰক্ৰিয়া, ফলাফল, নীতি ৰূপায়ণ, আৰু মূল্যায়নৰ বিষয়ে তথ্য অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হয়।

৬) নিৰ্দেশনামূলক তথ্য (Directive information) / বৰ্ণনাত্মক তথ্য (Descriptive information): বৰ্ণনাত্মক তথ্যই কোনো বিশেষ বস্তু, ব্যক্তি, পৰিঘটনা বা পৰিস্থিতিৰ বিশদ বৰ্ণনা কৰা তথ্যক বুজায়। ইয়াৰ ভিতৰত চেহেৰা, আকাৰ, আকৃতি, ৰং, টেক্সচাৰ বা আচৰণ থাকিব পাৰে। বৰ্ণনাত্মক তথ্য প্ৰায়ে কোনো বস্তুৰ মানসিক প্ৰতিচ্ছবি বা ছবি সৃষ্টি কৰিবলৈ বা কোনো বিশেষ বিষয় বা ধাৰণা সম্পৰ্কে সম্পূৰ্ণ বুজাবুজিৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰা হয়। বৰ্ণনাত্মক তথ্যৰ উদাহৰণ হ'ব পাৰে ই-কমাৰ্চেত পণ্যৰ বিৱৰণ, কোনো অপৰাধ বা দুৰ্ঘটনাৰ প্ৰত্যক্ষদৰ্শীৰ বিৱৰণ, বা ঐতিহাসিক পৰিঘটনা বা সাংস্কৃতিক পৰিঘটনাৰ বিশদ প্ৰতিবেদন।

তথ্যৰ বিন্যাস (Information Formats)

- i. কিতাপ
- ii. একাডেমিক জাৰ্নেল
- iii. আলোচনী
- iv. বাতৰি কাকত
- v. ভিডিঅ' আৰু অডিঅ'
- vi. চৰকাৰী নথি-পত্ৰ
- vii. ধূসৰ সাহিত্য
- viii. ৱেবছাইটসমূহ

তথ্যচিত্ৰৰ তথ্যৰ উৎস (Sources of Documentary Information)

পৰিচয়: এটা নথিপত্ৰই মূৰ্ত চিত্ৰক গঠন কৰে যিটো হৈছে ভৌতিক পৰিচালনা, স্থানৰ মাজেৰে পৰিবহণ আৰু সময়ৰ মাজেৰে সংৰক্ষণৰ বাবে উপযুক্ত কাগজ বা অন্যান্য সামগ্ৰীৰ কামৰ ৰেকৰ্ড। ইয়াত পাণ্ডুলিপি, ছপা কিতাপ, সাময়িকী, মাইক্ৰ'ফৰ্ম, ফটোগ্ৰাফ, গ্ৰাম'ফোন ৰেকৰ্ড, টেপ ৰেকৰ্ড ইত্যাদিকে ধৰি হাতে লিখা আৰু খোদিত সামগ্ৰী থাকিব পাৰে।

তথ্যচিত্ৰৰ তথ্যৰ উৎসৰ শ্ৰেণীবিভাজন: বিভিন্ন লেখকে তথ্যৰ তথ্যৰ উৎসসমূহক বিভিন্ন শ্ৰেণীত শ্ৰেণীভুক্ত কৰিছিল। কিছুমান জনপ্ৰিয় শ্ৰেণীবিভাজন তলত তালিকাভুক্ত কৰা হৈছে-

ক) C.W. Hanson ৰ শ্ৰেণীবিভাজন: C.W. Hanson ৰ (১৯৭১) এ.এছ.এল. আই.বি. (পূৰ্বতে এছ'চিয়েচন অৱ স্পেচিয়েল লাইব্ৰেৰীছ এণ্ড ইনফৰ্মেচন ব্যুৰো কিল্ড এতিয়া এছ'চিয়েচন ফৰ ইনফৰ্মেচন মেনেজমেণ্ট নামেৰে জনাজাত)ত প্ৰকাশিত "Introduction to science Information work" নামৰ প্ৰবন্ধটোত তথ্যৰ তথ্যচিত্ৰৰ উৎসক দুটা ভাগত অৰ্থাৎ প্ৰাথমিক আৰু মাধ্যমিকত ভাগ কৰিছে।

i) প্ৰাথমিক (Primary): প্ৰাথমিক নথিসমূহ নিজাববীয়াকৈ থাকে আৰু সাধাৰণতে যিকোনো নতুন পৰ্যবেক্ষণ, পৰীক্ষা, ধাৰণা আদিৰ প্ৰথম প্ৰণয়নৰ মৌলিক তথ্য থাকে। এইদৰে চি ডব্লিউ হেনছনৰ মতে মনোগ্ৰাফ, সাময়িকী, পাঠ্যপুথি, বিশ্বকোষৰ প্ৰবন্ধ আদি সকলোবোৰেই প্ৰাথমিক নথি।

ii) গৌণ (Secondary): সকলো গৌণ প্ৰকাশনে প্ৰাথমিক নথিপত্ৰৰ বিষয়বস্তু সংক্ষিপ্ত ৰূপত বা তাৰ তালিকা সহায়কভাৱে উপস্থাপন কৰে যাতে প্ৰাথমিক নথিপত্ৰৰ অস্তিত্ব জানিব পৰা যায় আৰু ইয়াৰ প্ৰৱেশ সম্ভৱ হয়।

iii) তথ্যৰ প্ৰাথমিক/গৌণ উৎস: নতুন তথ্যক প্ৰতিনিধিত্ব কৰা নথিপত্ৰসমূহক প্ৰাথমিক প্ৰকাশন হিচাপে গণ্য কৰিব পাৰি আৰু পৰ্যালোচনাৰ চৰিত্ৰ থকা নথিপত্ৰসমূহক গৌণ প্ৰকাশন হিচাপে গোট কৰিব পাৰি।

খ) ডেনিছ গ্ৰ'গান

বিখ্যাত ব্ৰিটিছ তথ্য বিজ্ঞানী আৰু শিক্ষাবিদ ডেনিছ গ্ৰগানে পুনৰ্গঠনৰ স্তৰৰ ভিত্তিত নথিপত্ৰসমূহক তিনিটা ভাগত ভাগ কৰিছিল, যেনে- প্ৰাথমিক, মাধ্যমিক আৰু তৃতীয় পৰ্যায়ৰ।

গ) এছ আৰ ৰংগনাথন

লাইব্ৰেৰী ছায়েন্সৰ পিতৃ ড° এছ আৰ ৰংগনাথনে তথ্যচিত্ৰৰ তথ্যৰ উৎসসমূহক চাৰিটা ভাগত ভাগ কৰিছে। এই শ্ৰেণীসমূহে ইহঁতৰ বিকাশৰ কালক্ৰমিক ক্ৰম প্ৰতিফলিত কৰে আৰু নথিপত্ৰৰ ভৌতিক বৈশিষ্ট্যৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি তৈয়াৰ কৰে।

- গতানুগতিক – কিতাপ, সাময়িকী, মানচিত্ৰ আৰু এটলাছ
- নব্য-গতানুগতিক – মানদণ্ড, নিৰ্দিষ্টকৰণ, পেটেন্ট, তথ্য (data)
- অগতানুগতিক – অডিঅ', ভিজুৱেল, অডিঅ'-ভিজুৱেল, মাইক্ৰ'ফৰ্ম
- মেটা নথিপত্ৰ – কোনো মানৱীয় হস্তক্ষেপ অবিহনে প্ৰত্যক্ষভাৱে সৃষ্টি কৰা নথিপত্ৰ

তথ্যৰ অনথিভুক্ত উৎস (Non-documentary sources of information)

তথ্যৰ অ-নথিপত্ৰ উৎসই লিখিত বা ছপা আকাৰত নথকা তথ্যৰ উৎসক বুজায়। তথ্যৰ অনথিভুক্ত উৎসসমূহে যোগাযোগৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ অংশ গঠন কৰে, বিশেষকৈ বিজ্ঞান আৰু প্ৰযুক্তিৰ ক্ষেত্ৰত। ব্যৱহাৰকাৰীৰ অধ্যয়নে এনে উৎসৰ গুৰুত্বৰ ওপৰত আলোকপাত কৰিছে। এই উৎসসমূহে এনে তথ্য প্ৰদান কৰে যিবোৰ আন উৎসসমূহে নিদিয়। তথ্যৰ অ-নথিপত্ৰ উৎস দুই প্ৰকাৰৰ।

১/ আনুষ্ঠানিক অনথিপত্ৰৰ উৎস,

২/ অনানুষ্ঠানিক অনথিপত্ৰৰ উৎস।

আনুষ্ঠানিক অনথিপত্ৰৰ উৎসসমূহ:

তথ্যৰ আনুষ্ঠানিক অ-নথিপত্ৰৰ উৎসসমূহে গাঁথনিগত, সংগঠিত আৰু প্ৰতিষ্ঠানিক চেনেলসমূহক বুজায় যাৰ জৰিয়তে তথ্য প্ৰেৰণ কৰা হয় কিন্তু পৰম্পৰাগতভাৱে লিখিত বা ৰেকৰ্ড কৰা নথিপত্ৰৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ

কৰাটো বাধ্যতামূলক নহয়। এই উৎসসমূহৰ বৈশিষ্ট্য হৈছে ইয়াৰ চৰকাৰী আৰু পদ্ধতিগত প্ৰকৃতি। আনুষ্ঠানিক অ-নথিপত্ৰৰ উৎসৰ উদাহৰণ হ'ল:

- **চৰকাৰী সভা আৰু কাৰ্য্যবিধি:** আনুষ্ঠানিক সভা, সন্মিলন, আৰু সমাৰেশৰ কাৰ্য্যবিৱৰণী, প্ৰতিলিপি বা সাৰাংশ য'ত আলোচনা, সিদ্ধান্ত আৰু উপস্থাপন সংঘটিত হয়।
- **ভাষণ আৰু বক্তৃতা:** কোনো বিশেষ ক্ষেত্ৰৰ বিশেষজ্ঞ, পণ্ডিত বা কৰ্তৃপক্ষই আগবঢ়োৱা আনুষ্ঠানিক উপস্থাপন বা ভাষণ, যিবোৰ প্ৰায়ে অডিঅ' বা ভিডিঅ' ৰেকৰ্ডিঙৰ জৰিয়তে নথিভুক্ত কৰা হয়।
- **জৰীপ আৰু প্ৰমাৱলী:** প্ৰতিষ্ঠান, চৰকাৰ বা গৱেষণা সংস্থাই নমুনা জনসংখ্যাৰ পৰা তথ্য সংগ্ৰহ কৰিবলৈ ব্যৱহাৰ কৰা গাঁথনিগত তথ্য সংগ্ৰহৰ সঁজুলি।
- **ডাটাবেছ আৰু ডাটা ভঁৰাল:** সংস্থা, প্ৰতিষ্ঠান বা গৱেষণা সংস্থাৰ দ্বাৰা ৰক্ষণাবেক্ষণ কৰা গাঁথনিগত তথ্য সংগ্ৰহ, পৰিসংখ্যাগত তথ্য, গৱেষণাৰ তথ্য, বা ডাটাবেছটো সামৰি লোৱা।
- **চৰকাৰী পৰিসংখ্যা:** জনগাঁথনিগত তথ্য, অৰ্থনৈতিক সূচক, আৰু সামাজিক পৰিসংখ্যাকে ধৰি চৰকাৰী সংস্থা বা কৰ্তৃস্থানীয় সংস্থাসমূহে প্ৰকাশ কৰা তথ্য।
- এই আনুষ্ঠানিক অনথিপত্ৰৰ উৎসসমূহৰ বৈশিষ্ট্য হৈছে ইয়াৰ সংগঠিত আৰু চৰকাৰী প্ৰকৃতি, যিয়ে সমাজৰ বিভিন্ন খণ্ডৰ ভিতৰত তথ্যৰ গাঁথনিগত প্ৰবাহত অৰিহণা যোগায়। গৱেষক, নীতি নিৰ্ধাৰক আৰু পেছাদাৰীসকলে নিজ নিজ ক্ষেত্ৰৰ সঠিক, নিৰ্ভৰযোগ্য আৰু পদ্ধতিগতভাৱে সংগঠিত তথ্যৰ বাবে প্ৰায়ে এই উৎসসমূহৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে।

অনানুষ্ঠানিক অনথিপত্ৰৰ উৎসসমূহ (Informal Non-documentary Sources):

তথ্যৰ অনানুষ্ঠানিক অ-নথিপত্ৰৰ উৎসসমূহ সাধাৰণতে অগাঁথনিহীন আৰু ব্যক্তিগত মাধ্যম যাৰ জৰিয়তে জ্ঞান প্ৰেৰণ কৰা হয়। এই উৎসসমূহে কম আনুষ্ঠানিকভাৱে অন্তৰ্দৃষ্টি, দৃষ্টিভংগী আৰু অভিজ্ঞতাভিত্তিক তথ্য প্ৰদান কৰে। অনানুষ্ঠানিক অনথিপত্ৰৰ উৎসৰ উদাহৰণ ইয়াত দিয়া হ'ল:

- **মৌখিক ইতিহাস:** কথিত শব্দৰ জৰিয়তে প্ৰকাশ কৰা ব্যক্তিগত বিৱৰণ, কাহিনী আৰু আখ্যান, প্ৰত্যক্ষ অভিজ্ঞতা আৰু দৃষ্টিভংগীক ধৰি ৰখা হয়।
- **সাক্ষাৎকাৰ:** তথ্য, মতামত বা বিশেষজ্ঞৰ অন্তৰ্দৃষ্টি সংগ্ৰহ কৰিবলৈ ব্যক্তিৰ সৈতে হোৱা কথা-বতৰা। সাক্ষাৎকাৰসমূহ অগাঁথনিহীন বা শিথিলভাৱে সংগঠিত হ'ব পাৰে, যাৰ ফলত অধিক মুকলি সঁহাৰিৰ সুবিধা হয়।
- **শিল্পকৰ্ম আৰু বস্তু:** অতীতৰ ভৌতিক বস্তু, ধ্বংসাত্মক বা বস্তু যিবোৰে সাংস্কৃতিক, ঐতিহাসিক বা প্ৰতীকী তাৎপৰ্য্য বহন কৰে, যিয়ে মানুহৰ কাৰ্যকলাপৰ স্পষ্ট প্ৰমাণ দিয়ে।
- **পৰ্যবেক্ষণ:** পৰিঘটনা, আচৰণ বা পৰিঘটনাৰ পদ্ধতিগত বা আকস্মিক পৰ্যবেক্ষণ। মানুহৰ পাৰস্পৰিক ক্ৰিয়া-কলাপ বুজিবলৈ সমাজ বিজ্ঞান আৰু নৃতত্ত্ব এই পদ্ধতি প্ৰায়ে ব্যৱহাৰ কৰা হয়।
- **অডিঅ'ভিডুৱেল ৰেকৰ্ডিং:** অডিঅ' বা ভিডিঅ' ফৰ্মেটত ৰেকৰ্ডিং যিয়ে কোনো বিষয়ৰ পৰিঘটনা, সাক্ষাৎকাৰ, পৰিবেশন, বা দৃশ্য আৰু শ্ৰৱণ দিশসমূহ ধৰি ৰাখে। এই ৰেকৰ্ডিংবোৰে আনুষ্ঠানিক লিপি বা গঠন অনুসৰণ নকৰিবও পাৰে।

• **সংবেদনশীল তথ্য:** ইন্দ্ৰিয়ৰ জৰিয়তে সংগ্ৰহ কৰা তথ্য, যেনে বুচি, স্পৰ্শ, গোল্ক, শব্দ। সংবেদনশীল তথ্যই সাংস্কৃতিক পদ্ধতি, পৰিৱেশ আৰু পৰিঘটনাৰ অভিজ্ঞতাভিত্তিক অন্তৰ্দৃষ্টি প্ৰদান কৰে।

• **ব্যক্তিগত আখ্যান:** ব্যক্তিসকলে তেওঁলোকৰ অভিজ্ঞতা, মতামত আৰু পৰ্যবেক্ষণৰ বিষয়ে ভাগ কৰা অনানুষ্ঠানিক বিৱৰণ আৰু কাহিনী।

• **সম্প্ৰদায়ৰ সংলাপ:** সম্প্ৰদায়ৰ ভিতৰত অনানুষ্ঠানিক আলোচনা আৰু কথোপকথন, স্থানীয় দৃষ্টিভঙ্গী, পৰম্পৰা আৰু বিষয়সমূহৰ বিষয়ে অন্তৰ্দৃষ্টি প্ৰদান কৰা।

• **ছ'চিয়েল মিডিয়া কন্টেন্ট:** ছ'চিয়েল মিডিয়া প্লেটফৰ্মত পোষ্ট, মন্তব্য, আৰু আলোচনা যিয়ে ব্যক্তিগত মতামত, অভিজ্ঞতা, আৰু প্ৰতিক্ৰিয়া প্ৰতিফলিত কৰে।

• **অনানুষ্ঠানিক কথোপকথন:** ব্যক্তিৰ মাজত দৈনন্দিন আলোচনা আৰু সংলাপ যিয়ে অনানুষ্ঠানিক জ্ঞান, মতামত আৰু উপাখ্যান প্ৰকাশ কৰে।

তথ্যৰ অনথিত্ত্ব উৎসৰ সুবিধা (Advantages of Non-documentary sources of information)

তথ্যৰ অনথিত্ত্ব উৎসসমূহ গৱেষণাৰ এক মূল্যবান আৰু প্ৰায়ে অৱজ্ঞা কৰা সম্পদ। তথ্যচিত্ৰৰ উৎসৰ দৰে নহয়, যিবোৰ সাধাৰণতে লিখিত বা ছপা সামগ্ৰী, অনথিপত্ৰৰ উৎসই মৌখিক ইতিহাস, ব্যক্তিগত বিৱৰণী, দৃশ্য-শ্ৰাব্য সামগ্ৰী, বস্তুগত সংস্কৃতি আদিকে ধৰি বহুতো উৎস সামৰি লয়। গৱেষণাত নথিপত্ৰবিহীন উৎস ব্যৱহাৰ কৰাৰ কেইবাটাও সুবিধা আছে-

১) **ব্যক্তিগত দৃষ্টিভঙ্গী প্ৰদান কৰা:** নথিপত্ৰবিহীন উৎসসমূহে প্ৰায়ে কোনো বিশেষ বিষয় বা পৰিঘটনাৰ ওপৰত ব্যক্তিগত দৃষ্টিভঙ্গী প্ৰদান কৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, কোনো ঐতিহাসিক পৰিঘটনাৰ অভিজ্ঞতা লাভ কৰা কোনোবা এজনৰ সৈতে মৌখিক ইতিহাসৰ সাক্ষাৎকাৰে তেওঁলোকৰ ব্যক্তিগত অভিজ্ঞতা আৰু আৱেগৰ বিষয়ে অন্তৰ্দৃষ্টি দিব পাৰে।

২) **বস্তুগত সংস্কৃতিৰ বুজাবুজি বৃদ্ধি কৰে:** বস্তুগত সংস্কৃতিক মানুহে সৃষ্টি কৰা বা ব্যৱহাৰ কৰা বস্তু যেনে কাপোৰ, সঁজুলি, শিল্পক বুজায়। বস্তুগত সংস্কৃতিৰ দৰে অনথিপত্ৰৰ উৎসই কোনো বিশেষ গোট বা সমাজৰ বিশ্বাস, মূল্যবোধ আৰু আচৰণৰ বিষয়ে অন্তৰ্দৃষ্টি প্ৰদান কৰিব পাৰে। বস্তুগত সংস্কৃতি অধ্যয়ন কৰি গৱেষকসকলে অতীত বা বৰ্তমানৰ বিষয়ে গভীৰ বুজাবুজি লাভ কৰিব পাৰে।

৩) **তথ্যৰ এক অনন্য উৎস প্ৰদান কৰে:** অনথিপত্ৰ উৎসই তথ্যসূত্ৰৰ উৎসত উপলব্ধ নোহোৱা তথ্য প্ৰদান কৰিব পাৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, কোনো সাংস্কৃতিক প্ৰথাৰ ব্যক্তিগত বিৱৰণীয়ে এনে সৰ্বিশেষ দিব পাৰে যিবোৰ চৰকাৰী নথিপত্ৰত অন্তৰ্ভুক্ত নহয়। এই অনন্য তথ্যৰ উৎসই কোনো বিশেষ বিষয়ৰ নতুন অন্তৰ্দৃষ্টি প্ৰদান কৰিব পাৰে।

৪) **বহুবিষয়ক দৃষ্টিভঙ্গী প্ৰদান কৰে:** অনথিপত্ৰৰ উৎসসমূহে এটা বিশেষ বিষয়ৰ ওপৰত বহুবিষয়ক দৃষ্টিভঙ্গী আগবঢ়াব পাৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, চিকিৎসা বিজ্ঞানৰ ইতিহাস অধ্যয়ন কৰা এজন গৱেষকে বিষয়টোৰ বিষয়ে ব্যাপক বুজাবুজি লাভ কৰিবলৈ বস্তুগত সংস্কৃতি, ব্যক্তিগত বিৱৰণী আৰু বৈজ্ঞানিক আলোচনী ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰে।

৫) **সহানুভূতি আৰু সংযোগৰ পোষকতা কৰে:** নথিপত্ৰবিহীন উৎসই বিষয়বস্তুৰ সৈতে সহানুভূতি আৰু সংযোগৰ পোষকতা কৰিব পাৰে। উদাহৰণস্বৰূপে, কোনো আঘাতজনক পৰিঘটনাৰ ব্যক্তিগত বিৱৰণীয়ে পাঠক

আৰু বিষয়বস্তুৰ মাজত সংযোগ সৃষ্টি কৰিব পাৰে, যাৰ ফলত সেই পৰিঘটনাৰ আৱেগিক প্ৰভাৱৰ বিষয়ে গভীৰভাৱে বুজিব পৰা যায়।

তথ্যৰ তথ্যচিত্ৰৰ উৎস (Documentary sources of Information)

তথ্যৰ তথ্যচিত্ৰৰ উৎসসমূহে লিখিত, লিপিবদ্ধ বা অন্যথা নথিভুক্ত সামগ্ৰীসমূহ সামৰি লয় যিয়ে মানৱ জ্ঞানৰ বিভিন্ন দিশসমূহ বুজিবলৈ আৰু ব্যাখ্যাৰ বাবে মূল্যবান সম্পদ হিচাপে কাম কৰে। এই উৎসসমূহৰ ভিতৰত আছে কিতাপ, আলোচনী, বাতৰি কাকত, চৰকাৰী প্ৰতিবেদন, পাণ্ডুলিপি, দৃশ্য-শ্ৰাব্য ৰেকৰ্ডিং আদি। তথ্যচিত্ৰ, চলচ্চিত্ৰ, অনলাইন প্লেটফৰ্মেও এই শ্ৰেণীত অৰিহণা যোগায়। এই সামগ্ৰীসমূহে ঐতিহাসিক পৰিঘটনা, সাংস্কৃতিক পদ্ধতি, বৈজ্ঞানিক উন্নতি, আৰু বিভিন্ন বিষয়ৰ উঁহাল হিচাপে কাম কৰে। গৱেষক, ইতিহাসবিদ আৰু পণ্ডিতসকলে প্ৰাথমিক বা গৌণ তথ্য লাভ কৰিবলৈ, আখ্যান নিৰ্মাণ কৰিবলৈ আৰু বিভিন্ন ক্ষেত্ৰৰ বিষয়ে তেওঁলোকৰ বুজাবুজি গভীৰ কৰিবলৈ প্ৰায়ে তথ্যচিত্ৰৰ উৎসৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। ঐতিহাসিক পাণ্ডুলিপিৰ পৃষ্ঠাসমূহ অন্বেষণ কৰাই হওক, বৈজ্ঞানিক প্ৰতিবেদনৰ তথ্য বিশ্লেষণ কৰাই হওক বা তথ্যচিত্ৰ চোৱাই হওক, তথ্যচিত্ৰৰ উৎসসমূহে বিভিন্ন ক্ষেত্ৰত তথ্য সংৰক্ষণ, প্ৰচাৰ আৰু প্ৰেৰণ কৰাত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। প্ৰযুক্তিৰ বিকাশ অব্যাহত থকাৰ লগে লগে ডিজিটেল প্লেটফৰ্ম আৰু অনলাইন আৰ্কাইভে তথ্যচিত্ৰৰ উৎসৰ সুলভতা আৰু বৈচিত্ৰ্যত অধিক অৰিহণা যোগায়, সমসাময়িক সমাজত তথ্যৰ নথিভুক্তকৰণ, ভাগ-বতৰা আৰু প্ৰৱেশৰ ধৰণ গঢ় দিয়ে।

এইবোৰ সাধাৰণতে প্ৰকাশিত বা লিপিবদ্ধ জ্ঞানৰ নথি। তথ্যচিত্ৰৰ উৎসসমূহ তলত দিয়া ধৰণে হ'ব পাৰে:-

Figure – 2

DOCUMENTARY INFORMATION SOURCES

PRIMARY		SECONDARY		TERTIARY
<ul style="list-style-type: none"> ➤ Periodical ➤ Research Report ➤ Conference Proceedings ➤ Patents ➤ Standards ➤ Trade Literature ➤ Thesis 	Condensation & Repackaging	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Indexing Services ➤ Abstracting Services ➤ Review of Progress ➤ Reference Works ➤ Treatises ➤ Monographs ➤ Text Books 	Keys and aids to search	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Yearbooks and Directories ➤ Bibliographies ➤ Location list of periodicals ➤ List of Indexing and abstracting services ➤ Guides ➤ List of Research in progress ➤ Guide to professional organizations

তথ্যৰ প্ৰাথমিক উৎস (Primary Sources of Information):

তথ্যৰ প্ৰাথমিক উৎস হ'ল মৌলিক গৱেষণা আৰু বিকাশৰ প্ৰথম প্ৰকাশিত অভিলেখ বা নতুন প্ৰয়োগৰ বৰ্ণনা বা পুৰণি বিষয়বস্তু বা ধাৰণা এটাৰ নতুন ব্যাখ্যা। এইবোৰে শেহতীয়া উপলব্ধ তথ্যসমূহ গঠন কৰে। নতুন তথ্য উৎপাদন কৰা এজন গৱেষকে প্ৰাথমিক উৎসৰ জৰিয়তে বিশেষ সম্প্ৰদায়টোৰ বাবে উপলব্ধ কৰিব পাৰে। প্ৰায়ে, ই হ'ব পাৰে অস্থিৰ একমাত্ৰ তথ্যৰ উৎস। প্ৰাথমিক উৎসসমূহ অসংগঠিত উৎস, যিবোৰ তেওঁলোকৰ দ্বাৰা ব্যৱহাৰ কৰাটো যথেষ্ট কঠিন; গৌণ উৎসসমূহে আমাক এইবোৰ ব্যৱহাৰ কৰাত সহায় কৰে। এইবোৰ তথ্যৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ উৎস। এটা বিষয় নিজস্বভাৱে এটা শাখাত পৰিণত হয় যেতিয়া সেই ক্ষেত্ৰত স্বতন্ত্ৰ প্ৰাথমিক উৎসৰ সৃষ্টি হ'বলৈ আৰম্ভ কৰে। কোনো এটা শাখাৰ বৃদ্ধিৰ হাৰ বহু পৰিমাণে, সংশ্লিষ্ট ক্ষেত্ৰখনৰ বিকাশৰ প্ৰতিবেদন দিয়া প্ৰাথমিক উৎসৰ ৰূপত উৎপাদিত সাহিত্যৰ পৰিমাণৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে।

প্ৰাথমিক উৎস হৈছে অধ্যয়ন কৰা ব্যক্তি, তথ্য, সময় বা ধাৰণাটোৰ আটাইতকৈ ওচৰৰ উৎস সামগ্ৰী বৰ্ণনা কৰিবলৈ কেইবাটাও শাখাত ব্যৱহৃত শব্দ।

ইতিহাস ৰচনাত প্ৰাথমিক উৎস (মূল উৎস বুলিও কোৱা হয়) হৈছে অধ্যয়ন কৰা সময়ত সৃষ্টি হোৱা এটা কৃত্ৰিম বস্তু, এটা নথিপত্ৰ, কোনো ৰেকৰ্ডিং বা অন্য তথ্যৰ উৎস। যদি কোনো মানৱ উৎসৰ দ্বাৰা সৃষ্টি হয়, তেন্তে বৰ্ণনা কৰা পৰিঘটনাৰ প্ৰত্যক্ষ ব্যক্তিগত জ্ঞান থকা উৎস।

ই বিষয়টোৰ বিষয়ে তথ্যৰ উৎস হিচাপে কাম কৰে। পুথিভঁৰাল বিজ্ঞান আৰু পাণ্ডিত্যৰ অন্যান্য ক্ষেত্ৰতো একেধৰণৰ সংজ্ঞা ব্যৱহাৰ কৰা হয়।

সাংবাদিকতাত প্ৰাথমিক উৎস হ'ব পাৰে কোনো পৰিস্থিতিৰ প্ৰত্যক্ষ জ্ঞান থকা ব্যক্তি বা তেনে ব্যক্তিয়ে সৃষ্টি কৰা কোনো নথি। প্ৰাথমিক উৎসসমূহক গৌণ উৎসৰ পৰা পৃথক কৰা হয়, যিয়ে প্ৰাথমিক উৎসৰ উদ্ধৃতি দিয়ে, মন্তব্য কৰে বা ইয়াৰ ওপৰত নিৰ্মাণ কৰে। “প্ৰাথমিক আৰু মাধ্যমিক আপেক্ষিক শব্দ, য'ত উৎসসমূহক নিৰ্দিষ্ট ঐতিহাসিক প্ৰসংগ আৰু অধ্যয়ন কৰা বিষয় অনুসৰি প্ৰাথমিক বা মাধ্যমিক বুলি বিচাৰ কৰা হয়।” (ফ্ৰাঙ্ক ১৯৮৯)

উদাহৰণ স্বৰূপে-:

- কিতাপ
- সাময়িকী
- সন্মিলনৰ গৱেষণা পত্ৰ
- গৱেষণা মনোগ্ৰাফ
- গৱেষণাৰ প্ৰতিবেদন
- পেটেন্ট
- মানদণ্ড
- খিচ্ছিছ
- ঔদ্যোগিক আৰু বাণিজ্যিক সাহিত্য

➤ পাণ্ডুলিপি

• অপ্রকাশিত উৎস (Unpublished Sources):-

> স্মাৰকপত্ৰ

> পৰীক্ষাগাৰৰ বহী

> ডায়েৰী

> কোম্পানী

> ফাইলসমূহ

> প্ৰতিকৃতি

> ৰাজ্যিক কাগজ-পত্ৰ

➤ ৱেবছাইট

➤ ভিডিঅ' ৰেকৰ্ডিং

> ভাষণ

> শিল্পকৰ্ম, স্থাপত্য,

> সাহিত্য আৰু সংগীত।

তথ্যৰ গৌণ উৎস (Secondary Sources of Information):

তথ্যৰ গৌণ উৎসই প্ৰাথমিক উৎসৰ ব্যাখ্যা, বিশ্লেষণ বা মূল্যায়ন প্ৰদান কৰা সামগ্ৰীক বুজায়। এই উৎসসমূহ কোনো এটা পৰিঘটনা বা এটা সময় পাৰ হোৱাৰ পিছত সৃষ্টি কৰা হয়, যিয়ে ঐতিহাসিক পৰিঘটনা, বৈজ্ঞানিক আৱিষ্কাৰ বা বিভিন্ন বিষয়ৰ ওপৰত প্ৰতিফলিত বা সংশ্লেষিত দৃষ্টিভঙ্গী আগবঢ়ায়। প্ৰত্যক্ষ প্ৰমাণ আগবঢ়োৱা প্ৰাথমিক উৎসৰ দৰে নহয়, গৌণ উৎসসমূহৰ ভিতৰত কিতাপ, আলোচনীৰ প্ৰবন্ধ, তথ্যচিত্ৰ আৰু অন্যান্য ধৰণৰ সংবাদ মাধ্যম পৰে যিয়ে প্ৰাথমিক উৎস সামগ্ৰীৰ বিশ্লেষণ আৰু ব্যাখ্যা কৰে। এই সামগ্ৰীসমূহে প্ৰসংগ আৰু বিশ্লেষণ প্ৰদান কৰি বিষয় এটাৰ বহল বুজাবুজিত অৰিহণা যোগায়। গৌণ উৎসসমূহ শৈক্ষিক গৱেষণা আৰু ঐতিহাসিক অনুসন্ধানত মূল্যবান, কাৰণ ইয়াৰ দ্বাৰা দৃষ্টিভঙ্গী, সমালোচনা আৰু প্ৰতিফলন আগবঢ়োৱা হয় যিয়ে পৰিঘটনা বা পৰিঘটনাৰ বিষয়ে অধিক ব্যাপক বুজাবুজি গঢ় দিয়াত সহায় কৰে। গৱেষকসকলে প্ৰায়ে কোনো বিশেষ বিষয়ৰ সু-বৃত্তাকাৰ আৰু সুক্ষ্ম ব্যাখ্যা গঢ়ি তুলিবলৈ প্ৰাথমিক আৰু গৌণ উৎসৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে।

তথ্যৰ গৌণ উৎসৰ প্ৰকাৰ:

“বনে” গৌণ উৎসসমূহক তিনি প্ৰকাৰত ভাগ কৰিছে, যিবোৰ তলত দিয়া হ'ল

1. সূচী প্ৰকাৰ (Index Type):

(ক) সূচকাংক Index

(খ) গ্ৰন্থতালিকা Bibliography

(গ) সাময়িকীসমূহৰ সূচীভুক্ত কৰা Indexing periodicals

(ঘ) সাময়িকী বিমূৰ্ত্ত কৰা Abstracting Periodicals

২/ জৰীপৰ প্ৰকাৰ Survey Type:

(ক) পুনৰীক্ষণ Review

(খ) ট্ৰিটিজ Treatise

(গ) মনোগ্ৰাফ Monograph

3. উল্লেখৰ ধৰণ Reference Type:

(ক) বিশ্বকোষ Encyclopedia

(খ) অভিধান Dictionary

(গ) হেণ্ড বুক, মেনুৱেল Hand book, Manual

(ঘ) জটিল তালিকা Critical Tables

গুৰুত্বপূৰ্ণ কেইটা তলত আলোচনা কৰা হ'ল:-

১) সাময়িকী: সাময়িকী, যাক প্ৰায়ে আলোচনী বুলি কোৱা হয়, নিয়মিতভাৱে পুনৰাবৃত্তিমূলক প্ৰকাশন, যেনে সাপ্তাহিক, মাহেকীয়া বা ত্ৰিমাসিক। এই প্ৰকাশনসমূহে বিভিন্ন শাখাৰ তথ্যৰ মূল্যবান উৎস হিচাপে কাম কৰে, যিয়ে পাঠকসকলক নিৰ্দিষ্ট বিষয়সমূহৰ বৰ্তমান আৰু গভীৰ কভাৰেজ প্ৰদান কৰে। সাময়িকীসমূহে শৈক্ষিক গৱেষণা, বাতৰি, মনোৰঞ্জন, বিশেষ আগ্ৰহ আদি বিভিন্ন বিষয় সামৰি লয়। একাডেমিক আলোচনীসমূহে সমনীয়াৰ দ্বাৰা পৰ্যালোচিত প্ৰবন্ধ প্ৰকাশ কৰে যিয়ে নিৰ্দিষ্ট ক্ষেত্ৰসমূহৰ ভিতৰত গুণান উন্নত কৰাত অৰিহণা যোগায়। একে সময়তে আলোচনীসমূহে প্ৰায়ে বহল পাঠকৰ বাবে প্ৰবন্ধ, বৈশিষ্ট্য আৰু দৃশ্যৰ মিশ্ৰণ আগবঢ়ায়। এই প্ৰকাশনসমূহৰ সময়ে সময়ে হোৱা প্ৰকৃতিয়ে পাঠকসকলক তেওঁলোকৰ আগ্ৰহৰ ক্ষেত্ৰসমূহৰ শেহতীয়া উন্নয়ন, গৱেষণাৰ তথ্য আৰু ধাৰাসমূহৰ বিষয়ে অৱগত হোৱাটো নিশ্চিত কৰে, যাৰ ফলত সাময়িকীসমূহ তথ্য প্ৰচাৰৰ গতিশীল আৰু সদায় বিকশিত পৰিৱেশৰ এক অপৰিহাৰ্য উপাদান হৈ পৰে।

২) সূচী: তথ্য সংগঠনৰ প্ৰসংগত সূচী হৈছে এটা পদ্ধতিগত আৰু বৰ্ণানুক্ৰমিক তালিকা বা গাইড যিয়ে বৃহত্তৰ বিষয়বস্তুৰ ভিতৰত নিৰ্দিষ্ট শব্দ, বিষয় বা ধাৰণাসমূহৰ স্থান নিৰ্ণয় কৰিবলৈ এটা প্ৰসংগ হিচাপে কাম কৰে। কিতাপ, একাডেমিক আলোচনী, ডাটাবেছ আৰু অন্যান্য তথ্য সম্পদত সূচীভুক্ত কৰাটো সাধাৰণ। ই ব্যৱহাৰকাৰীসকলক সমগ্ৰ নথিপত্ৰখন নপঢ়ি দ্ৰুতভাৱে প্ৰাসংগিক তথ্য বিচাৰি উলিয়াবলৈ অনুমতি দিয়ে। উদাহৰণস্বৰূপে, কিতাপ এখনত সূচী সাধাৰণতে শেষত পোৱা যায় আৰু ইয়াত পৃষ্ঠা সংখ্যাৰ সৈতে প্ৰৱেশ থাকে, যিয়ে পাঠকক সেই পৃষ্ঠাসমূহলৈ নিৰ্দেশিত কৰে য'ত বিশেষ মূল শব্দ বা বিষয়সমূহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হয়। ডিজিটেল প্ৰসংগত সূচীসমূহো চাৰ্চ ইঞ্জিনৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ উপাদান, যিয়ে ব্যৱহাৰকাৰীসকলক প্ৰাসংগিক

তথ্য দক্ষতাৰে উদ্ধাৰ কৰাত সহায় কৰে। ছপা বা ডিজিটেল ফৰ্মেটেই হওক, সূচকাংকই তথ্যৰ অভিজগম্যতা বৃদ্ধি কৰে, যিয়ে বৃহত্তৰ পাঠ্যৰ ভিতৰত নিৰ্দিষ্ট বিষয়বস্তু বিচৰা গৱেষক, ছাত্ৰ আৰু পাঠকৰ বাবে এক মূল্যবান আহিলা প্ৰদান কৰে।

৩) গ্ৰন্থতালিকা: গ্ৰন্থতালিকা হৈছে কোনো বিশেষ নথি বা বিদ্বান গ্ৰন্থত উল্লেখ কৰা উৎস, উল্লেখ বা গ্ৰন্থৰ বিস্তৃত আৰু পদ্ধতিগত তালিকা। লেখকে পৰামৰ্শ লোৱা বা উল্লেখ কৰা সামগ্ৰীসমূহ চিনাক্ত আৰু প্ৰৱেশৰ বাবে গৱেষক, ছাত্ৰ-ছাত্ৰী আৰু পাঠকৰ বাবে ই এক মূল্যবান আহিলা। গ্ৰন্থতালিকাসমূহে বিভিন্ন ৰূপ ল'ব পাৰে, য'ত প্ৰতিটো উৎসৰ সাৰাংশ বা মূল্যায়ন প্ৰদান কৰা টীকামুক্ত গ্ৰন্থতালিকাসমূহে অন্তৰ্ভুক্ত। সাধাৰণতে শৈক্ষিক গৱেষণা পত্ৰ, প্ৰবন্ধ, কিতাপ, গৱেষণা প্ৰকল্পৰ শেষত পোৱা যায়, য'ত কামটো সৃষ্টি কৰিবলৈ ব্যৱহাৰ কৰা উৎসৰ স্বচ্ছ অভিলেখ উপস্থাপন কৰা হয়। উদ্ধৃতিৰ অভ্যাস হোৱাৰ উপৰিও গ্ৰন্থতালিকাসমূহে পাঠকসকলক বিষয়টোৰ গভীৰতালৈ সোমাই যাবলৈ, আনুষংগিক ৰচনাসমূহ অন্বেষণ কৰিবলৈ আৰু গৱেষণা প্ৰক্ৰিয়াত ব্যৱহৃত উৎসসমূহৰ বিশ্বাসযোগ্যতা আৰু বৈচিত্ৰ্যতা পৰীক্ষা কৰিবলৈ অনুমতি দিয়ে। শৈক্ষিক লেখাৰ এটা মৌলিক দিশ হিচাপে গ্ৰন্থতালিকাসমূহে অন্য লেখকৰ বৌদ্ধিক স্বৰ্গ আৰু অৱদানক স্বীকাৰ কৰি গৱেষণা প্ৰচেষ্টাৰ স্বচ্ছতা, জবাবদিহিতা আৰু সততাৰ অৰিহণা যোগায়।

৪) সাময়িকীসমূহৰ সূচীভুক্তকৰণ: সাময়িকীসমূহৰ সূচীভুক্তকৰণৰ অন্তৰ্গত আলোচনী আৰু আলোচনীৰ দৰে পুনৰাবৃত্তিমূলক প্ৰকাশনসমূহৰ ভিতৰত থকা তথ্যসমূহ পদ্ধতিগতভাৱে সংগঠিত আৰু শ্ৰেণীভুক্ত কৰা হয়। এই প্ৰক্ৰিয়াৰ লক্ষ্য হৈছে বিষয়বস্তুৰ এটা গঠনমূলক আৰু অনুসন্ধানযোগ্য তথ্যকোষ সৃষ্টি কৰা, যাৰ ফলত গৱেষক, পণ্ডিত আৰু পাঠকসকলে নিৰ্দিষ্ট বিষয়, প্ৰবন্ধ বা লেখকৰ স্থান নিৰ্ণয় কৰাটো সহজ হৈ পৰে। সাময়িকীত সূচীভুক্তকৰণৰ অন্তৰ্গত প্ৰায়ে শব্দ বা বিষয়ৰ বৰ্ণনানুক্রমিক তালিকা তৈয়াৰ কৰা আৰু লগতে প্ৰাসংগিক পৃষ্ঠা বা সংখ্যাৰ উল্লেখ কৰা য'ত সেইবোৰ দেখা যায়। বিস্তৃত সূচী বিকশিত কৰিলে সাময়িকীসমূহৰ অভিজগম্যতা আৰু ব্যৱহাৰযোগ্যতা বৃদ্ধি পায়, যাৰ ফলত ব্যৱহাৰকাৰীসকলে বিপুল পৰিমাণৰ তথ্য দক্ষতাৰে নেভিগেট কৰিব পাৰে। শৈক্ষিক আৰু গৱেষণামূলক প্ৰেক্ষাপটত সূচী নিৰ্ধাৰণ কৰাটো বিশেষভাৱে গুৰুত্বপূৰ্ণ, য'ত পণ্ডিতসকলে প্ৰাসংগিক সাহিত্য চিনাক্ত কৰিবলৈ আৰু নিজ নিজ ক্ষেত্ৰৰ উন্নয়নৰ সৈতে জড়িত হৈ থাকিবলৈ এই সঁজুলিসমূহৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। ডিজিটেল উন্নতিৰ ফলত অনলাইন সূচী সৃষ্টিৰ ক্ষেত্ৰত অধিক সুবিধা হৈছে, যাৰ ফলত অবিশ্বাস্য গতি আৰু নিখুঁততাৰে সাময়িকীসমূহৰ পৰা তথ্য সন্ধান আৰু উদ্ধাৰ কৰা সম্ভৱ হৈছে।

৫) সাময়িকী বিমূৰ্তকৰণ: সাময়িকী বিমূৰ্তকৰণৰ লগত পুনৰাবৃত্তিমূলক আলোচনী বা আলোচনীৰ ভিতৰত প্ৰকাশিত ব্যক্তিগত প্ৰবন্ধ বা গৱেষণা পত্ৰৰ বাবে বিমূৰ্ত আৰু তথ্যসমৃদ্ধ সাৰাংশ সৃষ্টি কৰাটো জড়িত হৈ থাকে। বিমূৰ্ত ৰূপত মূল গ্ৰন্থখনৰ মূল উদ্দেশ্য, পদ্ধতি, ফলাফল আৰু সিদ্ধান্তৰ সংক্ষিপ্ত আভাস দিয়া হয়। এই প্ৰক্ৰিয়াই বিদ্বান প্ৰবন্ধৰ অত্যাৱশ্যকীয় বিষয়বস্তুক ডিষ্টিল কৰাত সহায় কৰে, যাৰ ফলত গৱেষক, শিক্ষাবিদ আৰু পাঠকসকলে সম্পূৰ্ণ পাঠ্যৰ মাজত সোমাই নোযোৱাকৈ মূল অন্তৰ্দৃষ্টিসমূহ দ্ৰুতভাৱে ধৰিব পাৰে। একাডেমিক ডাটাবেছত বিমূৰ্ত তথ্যসমূহ অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ, ই নিৰ্দিষ্ট বিষয়সমূহৰ ওপৰত প্ৰাসংগিক সাহিত্য বিচৰা ব্যৱহাৰকাৰীসকলৰ বাবে প্ৰৱেশ বিন্দু হিচাপে কাম কৰে। তথ্য আহৰণত সহায় কৰাৰ উপৰিও বিমূৰ্তকৰণে গৱেষণাৰ তথ্যৰ স্পষ্ট প্ৰদান কৰি জ্ঞান প্ৰচাৰত অৰিহণা যোগায়। গৱেষকসকলে প্ৰায়ে বিমূৰ্ত শব্দৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰি এটা প্ৰবন্ধ তেওঁলোকৰ আগ্ৰহৰ সৈতে মিল আছে নে নাই সেইটো নিৰ্ণয় কৰে।

৬) পৰ্যালোচনা (জৰীপৰ ধৰণ): জৰীপৰ ধৰণৰ প্ৰসংগত পৰ্যালোচনাই কোনো নিৰ্দিষ্ট ক্ষেত্ৰ বা বিষয়ৰ ভিতৰত থকা সাহিত্য বা গৱেষণাৰ বিস্তৃত আৰু মূল্যায়নমূলক সাৰাংশক বুজায়। এই জৰীপ-ধৰণৰ

পর্যালোচনাত গৱেষকসকলে পদ্ধতিগতভাৱে একাধিক উৎসৰ পৰা তথ্য বিশ্লেষণ আৰু সংশ্লেষণ কৰি এটা বিশেষ ক্ষেত্ৰৰ জ্ঞানৰ বিস্তৃত আভাস প্ৰদান কৰে। এই পৰ্যালোচনাসমূহে অন্তৰ্ভুক্ত কৰা অধ্যয়নসমূহৰ গুণগত মান, পদ্ধতি আৰু তথ্যসমূহৰ সমালোচনাত্মক মূল্যায়ন কৰি কেৱল সাৰাংশৰ বাহিৰলৈ গৈ পাঠকসকলক গৱেষণাৰ বৰ্তমানৰ অৱস্থাৰ বিষয়ে গভীৰ বুজাবুজি প্ৰদান কৰা, বৰ্তমানৰ সাহিত্যৰ ব্যৱধান বা অসামঞ্জস্য চিনাক্ত কৰা আৰু ভৱিষ্যতৰ অনুসন্ধানৰ বাবে অন্তৰ্দৃষ্টি প্ৰদান কৰা। জৰীপ-ধৰণৰ পৰ্যালোচনা শৈক্ষিক শাখাসমূহত সাধাৰণ য'ত গৱেষক, নীতি নিৰ্ধাৰক আৰু ব্যৱহাৰকাৰীসকলৰ বাবে বৰ্তমানৰ জ্ঞানৰ শৰীৰৰ বিষয়ে বহল বুজাবুজি অতি প্ৰয়োজনীয়। এই পৰ্যালোচনাসমূহে গৱেষণাৰ বিকাশৰ সামগ্ৰিক দৃষ্টিভঙ্গী উপস্থাপন কৰি, জ্ঞাত সিদ্ধান্ত গ্ৰহণৰ বাবে ভেটি আগবঢ়াই আৰু এটা নিৰ্দিষ্ট ক্ষেত্ৰৰ ভিতৰত ভৱিষ্যতৰ গৱেষণাৰ দিশ নিৰ্দেশনা দি বিদ্বান আলোচনাক আগুৱাই লৈ যায়।

৭) তথ্যসূত্ৰ পুথি (তৃতীয় পৰ্যায় বুলিও গণ্য কৰা হয়): প্ৰায়ে তৃতীয় পৰ্যায়ৰ উৎস হিচাপে শ্ৰেণীভুক্ত কৰা তথ্যসূত্ৰ পুথিসমূহ বহুতো বিষয়ৰ ওপৰত দ্ৰুত আৰু সংক্ষিপ্ত তথ্য প্ৰদান কৰাত স্বকীয়। এই কিতাপবোৰ আৱৰণৰ পৰা আৱৰণলৈ পঢ়াতকৈ নিৰ্দিষ্ট তথ্য, সংজ্ঞা বা চমু আভাসৰ বাবে পৰামৰ্শ ল'ব পৰাকৈ ডিজাইন কৰা হয়। **বিশ্বকোষ, অভিধান, পঞ্জিকা, এটলাছ, হাতপুথি** আদি তথ্যসূত্ৰ পুথিৰ সাধাৰণ উদাহৰণ। **বিশ্বকোষত** বিভিন্ন বিষয়ৰ বিস্তৃত তথ্য পোৱা যায়, প্ৰায়ে বৰ্ণনানুক্রমিকভাৱে সজোৱা হয়, আনহাতে **অভিধানত** শব্দৰ সংজ্ঞা আৰু ব্যাখ্যা দিয়া হয়। **আলমানাকে** পৰিসংখ্যা আৰু কেলেণ্ডাৰৰ তথ্য উপস্থাপন কৰে, **এটলাছে** মানচিত্ৰ আৰু ভৌগোলিক বিৱৰণ প্ৰদান কৰে আৰু **হাতপুথিয়ে** নিৰ্দিষ্ট বিষয়ৰ ওপৰত ব্যৱহাৰিক নিৰ্দেশনা প্ৰদান কৰে। তাৎক্ষণিক আৰু নিৰ্ভৰযোগ্য তথ্য বিচৰা ছাত্ৰ-ছাত্ৰী, গৱেষক আৰু সাধাৰণ পাঠকৰ বাবে ৰেফাৰেন্স কিতাপসমূহ মূল্যবান আহিলা। এই উৎসবোৰে প্ৰায়ে লাইব্ৰেৰীত পোৱা যায় আৰু দ্ৰুত প্ৰশ্নৰ উত্তৰ দিবলৈ, কোনো বিষয়ৰ আভাস লাভ কৰিবলৈ বা তথ্য পৰীক্ষা কৰিবলৈ অপৰিহাৰ্য।

(৮) পাঠ্যপুথি (কল্পকাহিনী আৰু আত্মজীৱনীৰ বাহিৰেও): পাঠ্যপুথি হৈছে শৈক্ষিক পৰিৱেশত আনুষ্ঠানিক শিক্ষণত সহায়ক হোৱাকৈ ডিজাইন কৰা শৈক্ষিক সম্পদ। এই কিতাপসমূহ কোনো বিশেষ বিষয় বা পাঠ্যক্ৰমৰ বিস্তৃত কভাৰেজ প্ৰদান কৰিবলৈ লিখা হয়, তথ্যৰ গাঁথনিগত আৰু পদ্ধতিগত উপস্থাপন আগবঢ়াবলৈ। বিদ্যালয়, মহাবিদ্যালয়, বিশ্ববিদ্যালয়ত সাধাৰণতে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ বাবে প্ৰাথমিক নিৰ্দেশনামূলক সামগ্ৰী হিচাপে পাঠ্যপুথি ব্যৱহাৰ কৰা হয়। তেওঁলোকে ধাৰণাসমূহৰ যুক্তিসংগত অগ্ৰগতি অনুসৰণ কৰে, প্ৰায়ে মূল নীতিৰ পৰা আৰম্ভ কৰি ক্ৰমান্বয়ে অধিক জটিল বিষয়লৈ আগবাঢ়ি যায়। পাঠ্যপুথিত সাধাৰণতে শিক্ষণক শক্তিশালী কৰিবলৈ আৰু ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলক সক্ৰিয় বুজাবুজিত জড়িত কৰিবলৈ অনুশীলন, উদাহৰণ আৰু চিত্ৰকল্প অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হয়। বিষয় বিশেষজ্ঞৰ দ্বাৰা ৰচনা কৰা পাঠ্যপুথিসমূহৰ লক্ষ্য হৈছে পাঠ্যক্ৰমৰ লগত খাপ খোৱাকৈ সঠিক, কৰ্তৃত্বশীল আৰু শিক্ষাগতভাৱে সুস্থ বিষয়বস্তু প্ৰদান কৰা। মূল সম্পদ হিচাপে পাঠ্যপুথিসমূহে ছাত্ৰ আৰু শিক্ষাবিদ উভয়ৰ বাবে ৰোডমেপ হিচাপে কাম কৰে, যিয়ে এটা শৈক্ষিক কাৰ্যকাল বা পাঠ্যক্ৰমৰ সময়ছোৱাত পাঠদান আৰু শিক্ষণ প্ৰক্ৰিয়াক পথ প্ৰদৰ্শন কৰে। ডিজিটেল সম্পদ আৰু অনলাইন শিক্ষণ মঞ্চ অধিক প্ৰচলিত হৈ পৰিছে যদিও বিভিন্ন শৈক্ষিক শাখাত জ্ঞান আহৰণৰ বাবে এক স্পষ্ট আৰু গাঁথনিগত ভেটি প্ৰদান কৰাত পাঠ্যপুথিসমূহ অপৰিহাৰ্য হৈয়েই আছে।

তথ্যৰ তৃতীয় পৰ্যায়ৰ উৎসসমূহ (Tertiary Sources of Information):

তথ্যৰ তৃতীয় পৰ্যায়ৰ উৎস হৈছে সংকলন আৰু সাৰাংশ সম্পদ যিয়ে প্ৰাথমিক আৰু গৌণ উৎসৰ পৰা তথ্য সংগ্ৰহ কৰে। এই উৎসসমূহে জটিল তথ্য আৰু জ্ঞানক সহজে হজম কৰিব পৰা বিন্যাসত ডিষ্টিল কৰে, প্ৰায়ে বিশ্বকোষ, অভিধান, হাতপুথি বা পঞ্জিকাত। তৃতীয় পৰ্যায়ৰ উৎসসমূহে ৰেফাৰেন্স সামগ্ৰী হিচাপে

কাম কৰে যিয়ে বিভিন্ন বিষয়ৰ ওপৰত আভাস, সাৰাংশ আৰু পটভূমিৰ তথ্য প্ৰদান কৰে। প্ৰাথমিক আৰু গৌণ উৎসৰ দৰে নহয়, যিয়ে প্ৰত্যক্ষভাৱে মূল তথ্য বা ব্যাখ্যাৰ্থক বিশ্লেষণৰ সৈতে জড়িত, তৃতীয় পৰ্যায়ৰ উৎসসমূহে তথ্য সংক্ষিপ্ত আৰু সুলভভাৱে সংগঠিত আৰু উপস্থাপন কৰাত গুৰুত্ব দিয়ে। বিশেষকৈ কোনো বিষয়ৰ পৰিচয়মূলক বা সাধাৰণ জ্ঞান বিচৰা ব্যক্তিৰ বাবে এইবোৰ উপযোগী। প্ৰাথমিক আৰু গৌণ উৎস ব্যৱহাৰ কৰি অধিক বিশেষ বা গভীৰ গৱেষণাত ডুব যোৱাৰ আগতে তেওঁলোকে এটা সুবিধাজনক আৰম্ভণিৰ বিন্দু আগবঢ়ায়। তৃতীয় পৰ্যায়ৰ উৎসৰ উদাহৰণ হ'ল সাধাৰণ বিশ্বকোষ, বিষয়-নিৰ্দিষ্ট বিশ্বকোষ, আৰু বিভিন্ন বিষয়ৰ চমু ব্যাখ্যা, সংজ্ঞা আৰু সাৰাংশ প্ৰদান কৰা তথ্যসূত্ৰ পুথি।

উদাহৰণ:

১) গ্ৰন্থতালিকাৰ গ্ৰন্থতালিকা: “গ্ৰন্থতালিকাৰ গ্ৰন্থতালিকা” হৈছে অন্য গ্ৰন্থতালিকাৰ উল্লেখ সংকলন কৰা এটা মেটা-সূচীৰ গ্ৰন্থতালিকা সম্পদ। ই বৰ্তমানৰ গ্ৰন্থতালিকাৰ ৰচনাসমূহৰ বাবে এক বিস্তৃত গাইড প্ৰদান কৰে, গৱেষক, পুথিভঁৰাল আৰু পণ্ডিতসকলক কোনো বিশেষ বিষয়ৰ ওপৰত বা এটা নিৰ্দিষ্ট ক্ষেত্ৰৰ ভিতৰত উপলব্ধ উৎসসমূহৰ এক পদ্ধতিগত আভাস প্ৰদান কৰে। কোনো বিষয়ৰ ওপৰত গভীৰ গৱেষণা অন্বেষণ কৰিব বিচৰা বা কোনো শাখাৰ ভিতৰত উপলব্ধ সাহিত্যৰ পৰিসৰ বুজিব বিচাৰাসকলৰ বাবে এই ধৰণৰ গ্ৰন্থতালিকা বিশেষভাৱে মূল্যবান।

গ্ৰন্থতালিকাৰ গ্ৰন্থতালিকাত এনে প্ৰৱেশ অন্তৰ্ভুক্ত হ'ব পাৰে যিয়ে বহুতো বিন্যাস সামৰি লয়, যেনে কিতাপ, প্ৰবন্ধ, আৰু অনলাইন সম্পদ। বিষয়, লেখক, সময়সীমা বা অন্যান্য প্ৰাসংগিক মাপকাঠী অনুসৰি ইয়াক সংগঠিত কৰিব পাৰি। লক্ষ্য হৈছে ব্যৱহাৰকাৰীসকলক মূল সম্পদসমূহ নেভিগেট আৰু চিনাক্ত কৰাত সহায় কৰা, শেষত তেওঁলোকৰ গৱেষণামূলক প্ৰচেষ্টাত সহায় কৰা। গৱেষকসকলে সাহিত্য পৰ্যালোচনা চলাওঁতে, বিদ্বান প্ৰকল্পত নামিলে বা কোনো বিশেষ ক্ষেত্ৰৰ ভিতৰত বিদ্যমান সাহিত্যৰ বিষয়ে বিস্তৃত বুজাবুজি বিচাৰিলে প্ৰায়ে গ্ৰন্থতালিকাৰ গ্ৰন্থতালিকাৰ ফালে মুখ কৰে।

২. ডাইৰেক্টৰীসমূহ: ডাইৰেক্টৰীসমূহ হৈছে ব্যক্তি, সংস্থা, ব্যৱসায়, বা প্ৰতিষ্ঠানসমূহৰ তালিকাভুক্ত কৰা তথ্যৰ সংকলন আৰু লগতে তেওঁলোকৰ যোগাযোগৰ বিৱৰণ আৰু অন্যান্য প্ৰাসংগিক তথ্য। ইহঁতে নিৰ্দিষ্ট ব্যক্তি বা সত্তাৰ বাবে ঠিকনা, ফোন নম্বৰ আৰু অন্যান্য যোগাযোগৰ তথ্য বিচাৰি উলিওৱাৰ বাবে মূল্যবান সম্পদ হিচাপে কাম কৰে। ডাইৰেক্টৰীসমূহ সাধাৰণ বা বিশেষ হ'ব পাৰে, নিৰ্দিষ্ট বৃত্তি, উদ্যোগ, অঞ্চল বা জনগাঁথনিৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰি। উদাহৰণসমূহৰ ভিতৰত ব্যৱসায়িক ডাইৰেকটৰি, টেলিফোন ডাইৰেকটৰি, আৰু পেছাদাৰী ডাইৰেকটৰিসমূহ অন্তৰ্ভুক্ত।

৩) বছৰ পুথি: আনহাতে বছৰ পুথি হৈছে বাৰ্ষিক প্ৰকাশন যিয়ে এটা বিশেষ বছৰৰ মূল পৰিঘটনা, উন্নয়ন আৰু পৰিসংখ্যাৰ সাৰাংশ আৰু উজ্জ্বল কৰি তোলে। ইয়াত প্ৰায়ে উল্লেখযোগ্য ব্যক্তি, সংগঠন, ক্ৰীড়া, সাংস্কৃতিক অনুষ্ঠান আৰু অন্যান্য উল্লেখযোগ্য পৰিঘটনাৰ তথ্য অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হয়। বছৰ পুথিসমূহে ঐতিহাসিক অভিলেখ হিচাপে কাম কৰে, এটা নিৰ্দিষ্ট সময়ৰ সাৰমৰ্মক ধৰি ৰাখে। শিক্ষা, ক্ৰীড়া, ৰাজনীতি, মনোৰঞ্জন আদি বিভিন্ন বিষয় সামৰি ল'ব পাৰে। শৈক্ষিক প্ৰতিষ্ঠান, চৰকাৰ আৰু বিভিন্ন সংস্থাই প্ৰায়ে বছৰ পুথি প্ৰকাশ কৰি এটা বছৰৰ উল্লেখযোগ্য পৰিঘটনাৰ নথিভুক্ত কৰে।

৪) সাহিত্যৰ গাইড: এটা নিৰ্দিষ্ট ক্ষেত্ৰৰ ভিতৰত বিদ্বান আৰু পেছাদাৰী জ্ঞানৰ বিস্তৃত ক্ষেত্ৰখনত নেভিগেট কৰা ব্যক্তিসকলৰ বাবে “সাহিত্যৰ গাইড” হৈছে এক অমূল্য কৰ্মপাছ। এই ৰেফাৰেন্স ৱৰ্কটো গৱেষক, ছাত্ৰ-ছাত্ৰী আৰু পণ্ডিতসকলক তেওঁলোকৰ অধ্যয়ন ক্ষেত্ৰৰ সৈতে প্ৰাসংগিক মূল সাহিত্য চিনাক্ত, প্ৰৱেশ আৰু বুজিবলৈ সহায় কৰিবলৈ ডিজাইন কৰা হৈছে। সাহিত্যৰ গাইডত সাধাৰণতে গ্ৰন্থতালিকা, পৰামৰ্শ দিয়া পঢ়া

তালিকা, সমালোচনাত্মক পর্যালোচনা আৰু গুৰুত্বপূৰ্ণ ৰচনা, প্ৰভাৱশালী লেখক আৰু মৌলিক অধ্যয়নসমূহ উজ্জ্বল কৰা টীকাসমূহ অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হয়। এই গাইডসমূহে ব্যৱহাৰকাৰীসকলক এটা শাখাৰ ভিতৰত ঐতিহাসিক প্ৰসংগ, পদ্ধতিগত পদ্ধতি আৰু উল্লেখযোগ্য অৱদানসমূহ বুজিবলৈ সহায় কৰে, যাৰ ফলত বৰ্তমানৰ জ্ঞানৰ শৰীৰৰ সৈতে গভীৰভাৱে জড়িত হোৱাৰ সুবিধা হয়। সাহিত্য পৰ্যালোচনা, গৱেষণা প্ৰকল্প বা শৈক্ষিক অন্বেষণৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰা হওক, সাহিত্যৰ গাইড হৈছে এটা অপৰিহাৰ্য আছিল যিয়ে এটা নিৰ্দিষ্ট শৈক্ষিক বা পেছাদাৰী ক্ষেত্ৰৰ ভিতৰত বিশাল সাহিত্যৰ পৰিৱেশৰ নেভিগেট আৰু বুজাটো সুশৃংখলিত কৰে।

৫) চলি থকা গৱেষণাৰ তালিকা: “প্ৰগতিশীল গৱেষণাৰ তালিকা” সাধাৰণতে কোনো নিৰ্দিষ্ট ক্ষেত্ৰ বা শৈক্ষিক শাখাৰ ভিতৰত চলি থকা গৱেষণা প্ৰকল্পৰ সংকলন বা তালিকাক বুজায়। এই তালিকাখনে পণ্ডিত, গৱেষক আৰু শৈক্ষিক সমাজৰ বাবে তেওঁলোকৰ সমন্বিত বৰ্তমানৰ গৱেষণামূলক প্ৰচেষ্টা আৰু বিষয়সমূহৰ বিষয়ে অৱগত হৈ থাকিবলৈ এক সম্পদ হিচাপে কাম কৰে। ইয়াক শৈক্ষিক প্ৰতিষ্ঠান, গৱেষণা সংস্থা বা পেছাদাৰী সংস্থাই ৰক্ষণাবেক্ষণ কৰিব পাৰে আৰু বিভিন্ন আৰ্হিত উপলব্ধ হ'ব পাৰে, যেনে অনলাইন ডাটাবেছ, প্ৰকাশন বা গৱেষণা বুলেটিন।

ৰেফাৰেন্স উৎসৰ মূল্যায়ন (Evaluation of Reference Sources)

১) পৰিচয়: প্ৰসংগ উৎসসমূহেই হৈছে এটা পুথিভঁৰালৰ মেৰুদণ্ড। ই লাইব্ৰেৰী আৰু লাইব্ৰেৰিয়ানসকলক প্ৰশ্ন বেংক ৰক্ষণাবেক্ষণ কৰাত সহায় কৰে য'ৰ পৰা ব্যৱহাৰকাৰীৰ প্ৰশ্নৰ উত্তৰ আৰু ব্যৱহাৰকাৰীৰ প্ৰয়োজনীয় সামগ্ৰী উপলব্ধ। ইয়াৰ উপৰিও এইটোও যোগ দিব পাৰি যে ৰেফাৰেন্স বুক আৰু আনৰ মাজৰ সীমাৰেখা সদায় চোকা নহয়। কোনো এখন কিতাপক ৰেফাৰেন্স কিতাপ হিচাপে গণ্য কৰা হ'ব নে নহয় সেই সম্পৰ্কে লোৱা সিদ্ধান্ত কেতিয়াবা পুথিভঁৰালভেদে বেলেগ বেলেগ হ'ব।

২) মূল্যায়নৰ বাবে পৰীক্ষা তালিকা: প্ৰসংগ উৎসৰ মূল্যায়নৰ বাবে পৰীক্ষা তালিকা সকলো ধৰণৰ কামৰ বাবে কম বেছি পৰিমাণে একে। সামান্য পৰিৱৰ্তন কৰি সকলো উৎসতে প্ৰয়োগ কৰিব পাৰি। স্মৃতিশক্তি ফৰ্ম APPARATUS তেওঁলোকৰ মূল্যায়নৰ বাবে চেকপইন্ট হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰি। APPARATUS এ ইংগিত দিয়ে:

A-Authority (কৰ্তৃত্ব)

P- Purpose, Price (উদ্দেশ্য, মূল্য)

P- Physical format, Picture (শাৰীৰিক বিন্যাস, ছবি)

A-Arrangement (ব্যৱস্থা)

R- Recency, Revision (ৰেচেনি, পুনৰীক্ষণ)

A-Accuracy (সঠিকতা)

T-Treatment (চিকিৎসা)

S- Scope (স্কেপ)

ক) কৰ্তৃত্ব: কাম কৰ্তৃত্বশীল হ'ব লাগে। লেখক(সকল), সম্পাদক(সকল), সংকলনকাৰী(সকল), পৃষ্ঠপোষক সংস্থা (যদি আছে) আৰু প্ৰকাশক আৰু বিতৰকৰ অৰ্হতা, অভিজ্ঞতা আৰু সুনামৰ ভিত্তিত কৰ্তৃত্বৰ বিচাৰ কৰা উচিত।

খ) উদ্দেশ্য, মূল্য: সংকলনকাৰী/সম্পাদকে নিজে কোৱাৰ দৰে কামৰ উদ্দেশ্য কি? মূল কামত এই উদ্দেশ্য পূৰণ হৈছেনে? কামটোৰ মুঠ খৰচ কিমান আৰু ইয়াৰ বিষয়বস্তুৰ ভিত্তিত খৰচটো ন্যায্যতা প্ৰদান কৰিব পাৰি নেকি?

গ) শাৰীৰিক বিন্যাস, ছবি: ইয়াৰ দ্বাৰা কিতাপখনৰ শাৰীৰিক গঠনক বুজোৱা হয়। সকলো ৰেফাৰেন্স বৰ্ক সহজলভ্য ভলিউম হ'ব লাগে যাতে পোছাক আৰু ছিঙি যোৱাটো সহ্য কৰিব পৰা যায়। ফৰ্মেটে কাগজৰ বাইণ্ডিং মান, টাইপফেচ, পেজ মেক আপ, চিত্ৰকল্প, প্লেট, ডায়েগ্ৰাম, মেপ আদিক বুজায়। টাইপফেচ স্পষ্ট আৰু পাঠ্য হ'ব লাগে আৰু পাঠকৰ নিৰ্দেশনাৰ বাবে উপযুক্ত শিৰোনাম আৰু গাঢ় টাইপত উপশিৰোনামা থাকিব লাগে।

ঘ) ব্যৱস্থা: এই খণ্ডত প্ৰতিটো শাখাৰ মূল কথাবোৰ দিয়া হয়, শিৰোনাম, লেখক, পৃষ্ঠাৰ সংখ্যা, প্ৰকাশক (ঠিকনাকে ধৰি), প্ৰকাশৰ তাৰিখ, মূল্য, আৰু প্ৰতিটো প্ৰৱেশৰ বাবে ISBN বা ISSN নম্বৰ দিয়া হয়। ইয়াৰ উপৰিও, ইয়াত এটা সূচী অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে নে নাই, আৰু ইয়াক কেনেকৈ লাভ কৰিব পাৰি তাৰ অতিৰিক্ত তথ্য থাকে।

ঙ) ৰিচেনি, পুনৰীক্ষণ: ৰেফাৰেন্স উৎসসমূহ নিয়মিতভাৱে নতুন প্ৰকাশন বা পৰিপূৰকৰ জৰিয়তে সংশোধন কৰিব লাগে। পৰিপূৰকসমূহে আগৰ বছৰত ঘটা ডাঙৰ ডাঙৰ পৰিঘটনাসমূহৰ সাৰাংশ প্ৰদান কৰে।

চ) সঠিকতা আৰু মুদ্ৰা:

বিষয়বস্তুৰ সঠিকতা আৰু মুদ্ৰা পৰীক্ষা কৰা। একেটা বিষয়ৰ আন আন ৰচনাৰ সৈতে তুলনা কৰি বিষয়বস্তুৰ সঠিকতা পৰীক্ষা কৰিব পাৰি। উৎসৰ কপিৰাইটৰ তাৰিখ আৰু উৎসই উল্লেখ কৰা উল্লেখসমূহ চাই মুদ্ৰা পৰীক্ষা কৰিব পাৰি।

ছ) চিকিৎসা:

তথ্যৰ পুংথানুপুংখতা, নিৰ্ভৰযোগ্যতা আৰু সম্পূৰ্ণতা অৰ্থাৎ তথ্য, পৰিসংখ্যা, স্থানৰ নাম, ব্যক্তিৰ নাম, সংগঠনৰ নাম, পটভূমিৰ বিৱৰণ ইত্যাদি বুজায়।

ইয়াৰ উপৰিও যিসকল ব্যৱহাৰকাৰীৰ বাবে কিতাপখন যেনে- পণ্ডিত বা সাধাৰণ লোক, প্ৰাপ্তবয়স্ক বা শিশুৰ বাবে লিখা হৈছে, সেই শ্ৰেণীটোও অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হয়।

• **সঠিকতা:** তথ্যসমূহ কিমান পুংথানুপুংখ, নিৰ্ভৰযোগ্য আৰু সম্পূৰ্ণ?

• **বস্তুনিষ্ঠতা:** কোনো পক্ষপাত্ত্ব আৰু বিতৰ্কিত বিষয় আছেনে?

• **শৈলী:** লেখাৰ স্তৰ সাধাৰণ মানুহ বা পণ্ডিত, প্ৰাপ্তবয়স্ক বা শিশুৰ নেকি?

জ) পৰিসৰ :

ৰেফাৰেন্স উৎসটো বিষয় আৰু ইয়াৰ আলোচনাৰ বিষয়বস্তুৰ সৈতে মূল্যায়ন কৰিব লাগে। ইয়াৰ প্ৰস্তাৱনা পৰীক্ষা কৰা হয়, ইয়াৰ বিষয়বস্তু বা সূচীখনে বিষয়টোৰ ওপৰত ইয়াৰ কভাৰেজ সূচায়। বিষয়টোৰ সন্ধান কৰা বিষয়টোৰ ওপৰত কভাৰেজৰ বিস্তৃতি আৰু গভীৰতাৰ দ্বাৰাও ইয়াক পৰীক্ষা কৰা হয়।

ভুল তথ্য (Misinformation)

ভুল তথ্য Misinformation হৈছে ভুৱা বা ভুল তথ্য। উদাহৰণস্বৰূপে উৰাবাতৰি, অপমান আৰু প্ৰেংক।

ভুল তথ্য Disinformation ইচ্ছাকৃত আৰু ইয়াত প্ৰৱঞ্চনা, বৰশী ফিছিং আৰু অপপ্ৰচাৰৰ দৰে ক্ষতিকাৰক বিষয়বস্তু অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হয়। ই জনসাধাৰণৰ মাজত ভয় আৰু সন্দেহ বিয়পাই দিয়ে।

ভুল তথ্য (Misinformation) আৰু ভুল তথ্যৰ (Disinformation) প্ৰকাৰ (Types of Misinformation and Disinformation) :

১) নিৰ্মিত বিষয়বস্তু: সম্পূৰ্ণ মিছা বিষয়বস্তু;

২) হেতালি খেলা বিষয়বস্তু: বিকৃত কৰা প্ৰকৃত তথ্য বা চিত্ৰকল্প, যেনে- এটা চাঞ্চল্যকৰ শিৰোনাম বা জনপ্ৰিয়তাবাদী 'ক্লিক বেইট';

৩) ভণ্ড বিষয়বস্তু: প্ৰকৃত উৎসৰ অনুকৰণ, যেনে- এটা প্ৰতিষ্ঠিত সংস্থাৰ ৱেব্‌পেইজ ব্যৱহাৰ কৰা;

৪) বিভ্ৰান্তিকৰ বিষয়বস্তু: বিভ্ৰান্তিকৰ তথ্য, যেনে- তথ্য হিচাপে উপস্থাপন কৰা মন্তব্য;

৫) ভুৱা প্ৰসংগ: ভুৱা প্ৰসংগভিত্তিক তথ্যৰ সৈতে সংযুক্ত বাস্তৱিকভাৱে সঠিক বিষয়বস্তু, যেনে- যেতিয়া কোনো প্ৰবন্ধৰ শিৰোনামত বিষয়বস্তু প্ৰতিফলিত নহয়;

৬) ব্যংগ আৰু পেৰ 'ডি': হাস্যৰসময়ী কিন্তু ভুৱা ষ্ট 'ৰবোৰ সঁচা বুলি পাছ হৈ যোৱা। ক্ষতি কৰাৰ কোনো উদ্দেশ্য নাই যদিও পাঠকক ঠগাব পাৰে;

৭. ভুৱা সংযোগসমূহ: যেতিয়া হেডলাইন, ভিজুৱেল বা কেপচনে বিষয়বস্তু সমৰ্থন নকৰে;

৮) পৃষ্ঠপোষকতা কৰা বিষয়বস্তু: সম্পাদকীয় বিষয়বস্তুৰ বেষত বিজ্ঞাপন বা জনসংযোগ;

৯) অপপ্ৰচাৰ: মনোভাৱ, মূল্যবোধ আৰু জ্ঞান পৰিচালনাৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰা বিষয়বস্তু;

১০) ভুল: প্ৰতিষ্ঠিত নতুন সংস্থাসমূহে তেওঁলোকৰ প্ৰতিবেদনত কৰা ভুল।

কৃত্ৰিম বুদ্ধিমত্তাৰ (AI) উত্থানেও নতুন ধৰণৰ ভুল তথ্য (Misinformation) আৰু ভুল তথ্যৰ (disinformation) জন্ম দিছে। আমি এই চিন্তেটিক মিডিয়াক স্বয়ংক্ৰিয় উপায়েৰে ডাটা আৰু মাল্টিমিডিয়াৰ কৃত্ৰিম উৎপাদন, হেতালি খেলা আৰু পৰিৱৰ্তন, বিশেষকৈ এআই এলগৰিথমৰ দ্বাৰা, মূল অৰ্থক বিপথে পৰিচালিত বা সলনি কৰাৰ ইংগিত দিয়ে।

ভুৱা বাতৰি (Fake News)

আজিকালি ইন্টাৰনেট বাতৰি আৰু বিজ্ঞাপনৰ দ্বাৰা পৰিচালিত হয়। গৰম বাতৰি আৰু উত্তেজক শিৰোনামৰ ৱেবছাইটত বিজ্ঞাপনে চাইটটোৰ উচ্চ ট্ৰেফিকক মূলধন হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰাত সহায় কৰে। ৱেবছাইটলৈ অধিক দৰ্শকক পুৰস্কৃত কৰা স্বয়ংক্ৰিয় বিজ্ঞাপন ব্যৱহাৰ কৰি ধন ঘটাৰ সাক্ষী হৈছে। অহৰহ তথ্য প্ৰচাৰৰ ফলত বিশ্বৰ বাসিন্দাসকলক গ্ৰেপ্তাৰ আৰু বিভ্ৰান্ত কৰে।

ভুল তথ্যৰ দ্বাৰা বহু ব্যক্তিৰ ক্ষতি হ'ব পাৰে। ভুল তথ্যই সংঘাতৰ সৃষ্টি কৰে আৰু ভোটদান আৰু আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ কথাটো হ'ল সমাজৰ শত্রুতাক বাধা দিয়ে বুলি প্ৰমাণিত হৈছে। ছ'চিয়েল মিডিয়াত ভুৱা বাতৰি বিয়পি পৰাৰ ফলস্বৰূপে গ্ৰাহকসকলে বিপথে পৰিচালিত হোৱাৰ ভয়ত বৈধ সামগ্ৰী শ্বেয়াৰ আৰু প্ৰকাশ কৰাৰ পৰা সতৰ্ক হৈ পৰে, কিয়নো ভুৱা বাতৰি দুটা মূল ধৰণে প্ৰচাৰ কৰা হয়: ভুল তথ্য আৰু ভুল বৰ্ণনাৰদ্বাৰা। উদাহৰণস্বৰূপে, যেতিয়া ৱানফ্ৰেণ্ডে ছ'চিয়েল মিডিয়াত কিবা এটা দেখিব, তেতিয়া ই ব্যৱহাৰকাৰীক জনাই দিব। এই সামগ্ৰীটো তেওঁলোকৰ বন্ধুসকলে চাইছে বা ভাল পাইছে যদিহে তেওঁলোকে বেলেগ বন্ধুৰ পৰা একে ধৰণৰ অফাৰ পায়, যিয়ে অধিক ব্যৱহাৰক উৎসাহিত কৰিব। ইয়াৰ উপৰিও এই পৰামৰ্শ ব্যৱস্থাই ব্যৱহাৰকাৰীসকলক ইয়াৰ বৈধতাক লৈ সন্দেহ কৰিলেও বিষয়বস্তু শ্বেয়াৰ কৰিবলৈ উৎসাহিত কৰে। একে ধৰ্মীয় মতামত থকা বা একেটা ৰাজনৈতিক দলৰ অন্তৰ্গত লোকে তথ্যৰ ওপৰত পৰ্যাপ্ত পৰীক্ষণ পৰীক্ষা নকৰাকৈয়ে তথ্য বিতৰণ আৰু যোগাযোগ কৰিব।

ব্যক্তিসকলে তেওঁলোকৰ বিশ্বাসক সমৰ্থন কৰা বস্তুবোৰক বিশ্বাস কৰাটো পছন্দ কৰে (নিশ্চিতকৰণ পক্ষপাতিত্ব) আৰু সেইবোৰ পৰীক্ষা নকৰাকৈয়ে সেইবোৰ প্ৰচাৰ কৰিব, একে সময়তে তেওঁলোকৰ বিশ্বাসৰ বিৰোধী তথ্য বিকৃত কৰে। আনকি ক'ভিড-১৯ মহামাৰীৰ পৰিস্থিতিকো অতিক্ৰম কৰিছিল ভুৱা বাতৰিয়ে। ভুৱা বাতৰি বিয়পি পৰাৰ বলি হোৱা ছ'চিয়েল মিডিয়াৰ শেহতীয়া আহিলা হৈছে হোৱাটছএপ। চীনৰ পৰিস্থিতিক প্ৰতিনিধিত্ব কৰাৰ অভিনয় কৰা অসংখ্য ছবি যেনে ৰাজপথত পৰি থকা ভুক্তভোগীৰ ফটো হোৱাটছএপত প্ৰচাৰ কৰি কৰ'না ভাইৰাছৰ ধ্বংসলীলা প্ৰদৰ্শন কৰা হৈছিল। তথ্য পৰীক্ষা কৰা সংস্থাসমূহে এই ছবিসমূহৰ কিছুমান পুৰণি ফুটেজ, ভুৱা ব্যায়াম, আনকি চিনেমাৰ দৃশ্য হিচাপেও প্ৰকাশ কৰিছে। তদুপৰি, তথ্য পৰীক্ষাকাৰীয়ে চৰকাৰৰ পৰামৰ্শক লৈ উদ্বেগ প্ৰকাশ কৰে, যিয়ে ক'ভিড-১৯ৰ পৰা হাত সাৰিবলৈ উদ্ভিদ আৰু হোমিঅ'পেথিক ঔষধ ব্যৱহাৰ কৰাৰ পৰামৰ্শ দিয়ে। ইয়াৰ ফলত মিছা খবৰৰ প্ৰচাৰ ইমানেই বৃদ্ধি পালে যে মানুহে এই উৰাবাতৰি বিশ্বাস কৰিবলৈ ধৰিলে। এটা গোচৰ আছিল যেতিয়া দক্ষিণ ভাৰতৰ এজন ব্যক্তিয়ে ক'ৰ'না সম্পৰ্কীয় অত্যধিক তথ্যচিত্ৰ চাই তেওঁ আক্ৰান্ত বুলি সিদ্ধান্ত লৈ নিজৰ প্ৰাণ কাঢ়ি লৈছিল। ইয়াৰ পিছতে কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰে এক ভুৱা বাতৰিৰ উত্থানৰ বিৰুদ্ধে যুঁজ দিয়াৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ পদক্ষেপ ল'বলৈ বাধ্য হ'ল। মোবাইল ফোন গ্ৰাহকৰ পৰা ভুল তথ্য ৰোধ কৰিবলৈ ফেডাৰেল চৰকাৰে ফোন কৰিলে অডিঅ' টিউনত কৰ'না ভাইৰাছৰ বৰ্ণনা কৰা ৰেকৰ্ডিং প্ৰদান কৰিবলৈ কৰিবলৈ নিৰ্দেশ দিছিল। ইয়াৰ উপৰিও এজন স্বাস্থ্যসেৱা পেছাদাৰীয়ে ভুৱা তথ্য বিয়পোৱাৰ বাবে গোচৰ ৰুজু কৰা হৈছিল।